

Mahliyo PARDAYEVA,
Qarshi davlat universiteti
Lingvistika kafedrası o'qituvchisi.
E-mail: Pardayevamahliyo09@gmail.com

Qarshi D.U f.f.d. prof. M. Doniyeva taqrizi asosida

LINGVOPRAGMATIK TAHLIL VA UNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada turli misollarda so'z birikmalarining lingvopragmatik tahlili yoritib beriladi va tadqiqotlar natijasi ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: pragmatik munosabat, nutqiy akt nazariyasi, deixis, grammatik aloqa, semantika, sintaksis, implikatsiya.

LINGUOPRAGMATIC ANALYSIS AND ITS CHARACTERISTICS

Annotation

This article highlights the lingua-pragmatic analysis of phrases using various examples and discusses the results of the study.

Key words: pragmatic relations, speech act theory, deixis, grammatical communication, semantics, syntax, implication.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация

В данной статье на различных примерах освещен лингвопрагматический анализ словосочетаний и рассмотрены результаты исследования.

Ключевые слова: прагматические отношения, теория речевого акта, deixis, грамматическая коммуникация, семантика, синтаксис, импликация.

Kirish. Hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslik va kognitiv tilshunoslikning taraqqiyot bosqichi kommunikativ munosabatlar, antroposentrik tamoyillar asosida o'rganilib, lisoniy hodisalar va ularning foydalanishdagi holatlari keng tadqiq etilmoqda. Tilshunoslikning matn lingvistikasi, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, psixolingvistika, etnolingvistika, kognitiv tilshunoslik va boshqa yo'nalishlarida inson omili tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Shuningdek, matn va uning birliklarini o'rganishda tag ma'nosini va inson omili aloqasini o'rganilishiga e'tibor berilmoqda. Professor Sh.Safarov "pragmatika tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, unda muloqot jarayonida lisoniy birliklarni tanlab olish, ularni qo'llash hamda ushbu qo'llanishdagi birliklarning muloqot ishtirokchilariga ta'siri masalalari o'rganiladi".

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Pragmatika zamonaviy tilshunoslik tadqiqot predmeti nutqiy akt nazariyasi, deyxsis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmastilistika kabi sohalarining yaratilishiga va o'rganilishiga imkon yaratib berdi. Hozirda pragmalingvistika til taraqqiyotini ifodalovchi tahlilarning keng qamrovli turi hisoblanadi. Aniqroq qilib Y.D.Apresyan o'zining lug'atida quyidagicha ta'rif beradi: pragmatika so'zlovchining voqelikka, xabarning tuzilishiga, adresatga munosabati, til birliklariga (leksema, affiks, grammema, sintaktik qurilma) mustahkam bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

Zamonaviy tilshunoslikning turli xil tadqiqotlarini umumiy bir yerga to'plasak pragmatika yo'nalishida olib borilgan izlanishlarda turli xil o'xshashliklar mavjud. Ular quyidagilar:

1) Pragmalingvistika bo'yicha olib borilgan barcha tadqiqotlarda til, inson nutqiy faoliyati haqida fikr yuritilganda, faoliyat asosiy tushuncha sifatida e'tirof etiladi;

2) Til kommunikatsiya jarayonida, bizga ma'lumki, deyxsis(ishora) hodisasi (grekcha "deixis" – ko'rsatish, gapirayotgan shaxsga yoki gapirilayotgan paytiga u yoki bu munosabatda bo'lgan predmet, voqea-hodisa, shaxslarni ko'rsatish funksiyasi, vazifasi, ma'nosi)

Shuningdek, maqolani yozish mobaynida meaning in interaction: Pragmatikaga kirish: Jenni Tomas,(1995). Kabi xorij adabiyotlaridan analiz qilish va pragmatika tushunchasi haqida izlanildi. Taboada, M. (2021)" Pragmatika and diskurs analizi" kitobi shuningdek In J. Bruhn de Garavito and J. W. Schwieter "Lingvistikaga kirish: Nazariy va amaliy yondashuvlar" asarlari orqali matnning pragmatic analizi haqida ma'lumotlarga ega bo'lindi. Ushbu ishimizda asosiy manba sifatida Shaxriyor Safarovning "Pragmalingvistika" kitobi, G. Toirova, D. Lutfullayeva, S. Rahimov, M. Qurbonova ishlaridan olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola tahlili bo'lib, qiyoslash va mulohaza qilish(tajribaga asoslangan)usullardan va statistik,tarixiy metodlardan foydalanildi. Pragmatik jihatdan matn va uning birliklari, so'roq gaplar, ibora, frazalar va so'z birikmalari tahlili va ularni turli adabiyotlar misolida taqqoslab tahlil qilib uni qiyoslab o'rganish ishimizning asosiy maqsadidir.

Tahlil va natijalar. Pragmatika kontekstdagi ma'noni ifodalaydi, semantika bilan chambarchas sohadir. Pragmatik tahlil kontekstda tildan foydalanishni o'rganishni nazarda tutadi, bunda tilning aniq kommunikativ maqsadlarga erishish uchun qanday ishlatilishiga e'tibor qaratiladi. Masalan, "Tuzni o'tkazib yubora olasizmi?" oddiy so'rovdek tuyulishi mumkin, lekin uning ma'nosi so'zlovchining konteksti va ohangiga qarab o'zgarishi mumkin. Agar talabchan ohang bilan aytilsa, bu muloyim iltimos emas, balki buyruq sifatida talqin qilinishi mumkin.

Yana bir misol: "Kechirasiz" so'z birikmasi turli pragmatik ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. U chinakam pushaymonlikni ifodalash, xato uchun kechirim so'rash yoki hatto kelishmovchilik yoki noqulaylikni bildirishning xushmuomala usuli sifatida ishlatilishi mumkin.

Shuningdek pragmatik tahlilni chuqurroq o'rganishda albatta bu analizlarni mustaqil amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Keying berilgan misollar Abdula Qodiriyning o'chmas durdona asari "Mehrobdan Chayon" dan olingan bo'lib pragmatik analiz semantic tahlildan farqi ochib berilgandir:

–Ra'noni egasiga topshirmag'uningizcha, – dedi Nigor oyim, – quyulmaydirg'ang'a o'xshaydir. Bu Ra'noni egasiga berishning qaysidir vaqtda sodir bo'ladigan muayyan hodisa yoki harakat borligini bildiradi. Ya'ni bu so'z birikmasi semantik jihatdan Ra'noni turmushga berishni nazarda tutsa matndagi aaniq yaqqol pragmatik ma'noga ko'ra bunga vaqt yetib kelib uning katta qiz bo'lganligiga ishora qiladi.

Bu oila Mohlar oyimning taklifini ma'ammuniyat qabul etdi. Chunki"o'xshatmay uchratmas" degandek narigi taraf ham Mohlar oyimning bittasi edi. Sovchilar Na'imani yoqtirib Mohlar oyimning taklifini qabul qilib ketdilar. Ushbu so'z birikmasi

pragmatik nuqta'i nazardan kontekstga ko'ra mohlar oyim bilan sovcilarning didi bir kelganini bildirib to'yga roziligini, qiz yoqqanini anglatsa ma'no jihatdan huddi Mohlar oyimdek inson ma'nosini beradi.

Shu sarpo kiyish voqi'asidan so'ng maxdum Anvarga *boshqacha qarab qoldi* va ichidan "senodam bo'ladirgan ko'rinasan", deb qo'ydi. Pragmatik jihatdan ushbu so'z birikmasi matnda shubhalanib Anvar haqida turli xil qarorlar qabul qilishga olib keldi degan a'no yaqqol namoyondir.

Ra'no laganlarni ko'tarib jo'nadi. Atlas ko'yak ichida to'lqinlanib ko'ringan uning latif gavdasi alhol Anvarning ko'z hadafi edi.

– Men *xuftanga chiqmayman*, Ra'no!

Ra'no yarim yo'lda to'xtab, kulimsiragan holda Anvarga qaradi:

– Chiqarman! – dedi. Ushbu dialogda matn ishorasi so'zlovchining hozirgi oqshom ya'ni kech xufton namozi davomida biror joyga borish rejasi yoki niyati yo'qligini ko'rsatadi. Pragmatik ma'no to'g'ridan-to'g'ri bo'lib, so'zlovchining muayyan hodisa yoki faoliyatda ishtirok etmasligini bildiradi.

Anvar samimiy va riyo aralash tabriklardan ancha o'ngg'aysizlang'an edi. Boshidag'i yorlig'ni qo'lig'a olib, o'z-o'zidan taajjublangannamo atrofidagi mirzolar'ga qaradi:

– *Janobning amirlari bilan*, – dedi Anvar ularga xitoban, – eng og'ir va javobgarlik bir xizmatni o'z ustimga olishqa majbur bo'ldim. Ushbu gapning kontekstdagi pragmatik analizi Anvarning o'z xohishi bu ishni o'z bo'yniga olmoqchi emasligi tamomila boshqa ish ishtiyorida yurib majburan bu qarorni olganligiga ishoradir.

– Mirzoga aytishni ep ko'rmadim; masalan, rivoyat va hokazo masalalarga hojat tushsa, bizdan begona qilmasin... Janobingiz ham shuni ta'yinlab qo'yasiz.

– Xo'b, taqdir, xo'b.

– Faromush qilmassiz, albatta?

– *Xotirjam taqdir*. Ushbu javob orqali matnda pragmatik analiz aniq so'zlovchining fikriga qo'shilishi va bu ishlarni imi jimida amalga oshirish maqsadida javob bergani hisoblanadi.

Men orag'a so'z aralashdimmi?.. Yoza bering, men shunday qarab turaman.

Anvar Ra'noga o'nglanib o'lturdi:

– Foydasi yo'q, endi *fikrni o'g'irlading*

Ushbu analizda semantic jihatdan fikrning chalkashganigiga ishora qilinsa matndagi pragmatic ma'nosi boshqa fikrni vujudga kelishi va o'ylanayotgan masala tubdan o'zgarganiga ishora qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, har bir kontekstda tag ma'no va asl ma'nolar mavjud, pragmatika orqali nafaqat tag balki asl shuningdek so'zlovchilar o'retasidagi sirli savol javoblar ham aniqlanadi. Shuning uchun ham pragmatika katta fan bo'lib u orqali yozuvchilar qalami naqadar o'tkirligi va o'quvchi nega har bir asarni qayta-qayta o'qib yangi ma'no anglashi ayon bo'ladi. Pragmatikada so'zlovchilar so'zlarni so'zma-so'z talqin qilishdan tashqari mo'ljallangan ma'nolarni etkazish uchun real hayotda tildan qanday foydalanishlarini o'rganadi. Pragmatika implikatsiya, presuppozitsiya, Nutqiy akt nazariyasi va suhbat implikaturasi kabi turli jihatlarni o'rganadi.

Nutqiy akt nazariyasi: Pragmatikaning bu bo'limi so'rovlar, buyruqlar berish yoki va'dalar berish kabi harakatlarni bajarish uchun so'zlardan qanday foydalanilishini o'rganadi. U nutqiy harakatlar ortidagi niyatlarni va ular tinglovchilar tomonidan qanday tushunilishini tekshiradi.

Implikatsiya munosabatlari: so'zlarning so'zma-so'z talqinidan emas, balki kontekstdan kelib chiqadigan ma'nolarni o'rganish.

Samarali muloqot: Ijtimoiy uyg'unlikni saqlash va xushmuomalalikni saqlash uchun tildan foydalanish usullarini o'rganish.

Suhbat maksimlari: Grice tomonidan taklif qilinganidek, ma'ruzachilar suhbatda hamkorlik tamoyillariga qanday rioya qilishlari yoki buzishlarini tahlil qilish.

Pragmatika va kontekst: Bu bo'lim ma'noni izohlashda kontekstning roliga e'tibor qaratadi. Kontekst jismoniy holat, ishtirokchilar bilimi va umumiy taxminlar kabi omillarni o'z ichiga oladi.

Taxminlar: ma'ruzachilar o'z tinglovchilari allaqachon bilgan yoki ishonadigan narsalar haqida qiladigan taxminlarni aniqlash. Masalan, *kimdir "Sizga xabar berganimdan afsusdaman..."* desa, tinglovchi yangilikni salbiy qabul qiladi, deb taxmin qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pragmatika sohasi juda keng va kontekstda tilni tushunishimizga yordam beradigan turli sohalarni o'z ichiga oladi. Pragmatikaning har bir bo'limi muloqotning turli jihatlari bo'yicha o'ziga xos tushunchalarni taqdim etadi, ma'no til orqali qanday tuzilgani, talqin qilinishi va muhokama qilinishiga oydinlik kiritadi. Ijtimoiy-pragmatika shuni ko'rsatadiki, ma'no faqat alohida so'zlar yoki grammatikadan kelib chiqmaydi, balki ijtimoiy omillar va shaxslararo munosabatlar ta'sirida bo'ladi. Pragmatikani o'rganish kognitiv pragmatikani ham o'z ichiga oladi, u pragmatik tushunish va ishlab chiqarish asosida yotadigan aqliy jarayonlar va kognitiv mexanizmlarni o'rganadi. U noaniqliklarni hal qilish, implikaturalarni yaratish va so'zma-so'z bo'lmagan nutq harakatlarini izohlash bilan bog'liq kognitiv qobiliyatlarni o'rganadi. Kognitiv pragmatika tildan foydalanishda qo'llaniladigan kognitiv resurslarga va pragmatik fikr yuritishimizga yordam beradigan evristikaga yoritib beradi. Bundan tashqari, madaniyatlararo pragmatika turli madaniyatlardagi muloqot amaliyotlarini o'rganadi. U til normalari, xushmuomalalik strategiyalari va nutq harakatini amalga oshirishdagi o'zgarishlar va farqlarni yoritib beradi, madaniyatning tildan foydalanishga ta'sirini ko'rsatadi. Madaniyatlararo pragmatika madaniyatlararo o'zaro munosabatlarda madaniy sezgirlik va tushunishni rag'batlantiradi. Umuman olganda, pragmatikaning turli bo'limlari tilning real hayotda qanday qo'llanilishini har tomonlama tushunishimizga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, pragmatika sohasi tilning ma'noni etkazish va kommunikativ maqsadlarga erishish uchun kontekstda qanday ishlatilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola davomida biz pragmatikaning turli jihatlarni, jumladan nutq aktlari, implikatura, xushmuomalalik strategiyalari va muloqotdagi madaniy o'zgarishlarni o'rganib chiqdik.

Biz pragmatikaning kundalik o'zaro munosabatlarimizda hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rdik, bu bizga ijtimoiy va madaniy me'yorlarni boshqarishga, so'zlarning so'zma-so'z talqinidan tashqari ma'no yaratishga va tinglovchilarimiz va kontekstga qarab tilimizdan foydalanishimizni moslashtirishga imkon beradi. Pragmatikani tushunish samarali muloqot uchun zarur, chunki u bizga xabarlarini to'g'ri talqin qilish va etkazish, noto'g'ri muloqot va tushunmovchiliklardan qochish va boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.

Bundan tashqari, pragmatikani o'rganish turli sohalar, jumladan, til o'rgatish, madaniyatlararo muloqot va nutq patologiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Madaniyatlararo muloqotda pragmatikani tushunish shaxslarga muloqot uslublari, me'yorlari va umidlaridagi madaniy farqlarni boshqarishga imkon beradi, o'zaro tushunish va hurmatni rivojlantiradi. Bundan tashqari, pragmatik bilimlar nutq va til buzilishlari bo'lgan shaxslarni diagnostika qilish va davolashda juda muhimdir, chunki bu ularning muloqot qilish muammolariga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan pragmatik qiyinchiliklarni aniqlash va hal qilishga yordam beradi.

Pragmatika bo'yicha izlanishlar davom etar ekan, madaniyatlararo pragmatika, texnologiyaning pragmatikaga ta'siri va ikkinchi tilni o'zlashtirishda pragmatikaning roli kabi qo'shimcha sohalarini o'rganish muhimdir. Ushbu jihatlarni chuqurroq o'rganish orqali biz pragmatikaning turli kontekstlarda muloqotga qanday ta'sir qilishini tushunishimizni kuchaytirishimiz va madaniyatlararo va tillararo o'zaro ta'sirlarni yaxshilash strategiyalarini ishlab chiqishimiz mumkin. Umuman olganda, pragmatikani o'rganish tildan foydalanishning murakkab tabiati va uning samarali muloqotdagi roli haqida qimmatli fikrlarni beradi. Pragmatik omillarni hisobga olgan holda, biz ma'noni to'g'ri talqin qilish va etkazish qobiliyatimizni oshirishimiz, tildan foydalanishimizni mos ravishda moslashtirishimiz va boshqalar bilan muvaffaqiyatli munosabatlar o'rnatishimiz mumkin. Biz pragmatika tamoyillarini o'rganish va qo'llashda davom etar ekanmiz, tobora o'zaro bog'langan dunyomizda muloqotni kuchaytirish va tushunishni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni ochishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. A.Qodiriy "Mehrobdan Chayon" G'afur g'ulom nashriyoti-Toshkent 1994y,2-51betlar
2. D.Lutfullayeva,R.Davlatova O'zbek muloqot matning deytik birliklari//o'zb.tili adabiyoti,2011 6-son
3. Paul Grice "Logic and Conversation" in the logic of grammar.1975
4. Sh.Safarov."Pragmalingvistika" Monografiya-toshkent:O'zbekiston-milliy ensiklopediyasi,2008 y,69-70-60
5. Y.D.Apresyan. Прагматическая информация для толкового словаря. –Москва, 1995. -С. 199-218.
6. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2001. – 124 б.
7. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря. –Москва, 1995. -С. 199-218.